

ANTONÍN BARTONĚK

FORMOVÁNÍ JAZYKOVÉ SITUACE V PŘEDHISTORICKÉ A PROTOHISTORICKÉ ITÁLII (DIACHRONICKÝ POHLED)

První stopy lidské civilizace se v Itálii objevují již v období staršího paleolitu, tj. v rané fázi starší doby kamenné (pěštní klíny v severní a střední Itálii, cca 500 000 př. Kr.); nejstarší kosterní pozůstatky člověka pocházejí z pokročilého středního paleolitu (neandrtálci z Latia a Apulie, cca 50 000 př. Kr.); z mladšího paleolitu (20 000 př. Kr.) máme již člověka dnešního typu a zároveň i jeho výtvorné projevy — asi 15 tzv. venuší — symbolů plodnosti — a lovecké výjevy na stěnách jeskyní hlavně z jižní Itálie (Paglicci na poloostrově Gargano v Jaderském moři, Romanelli u Lecce v Apulii, Papisidero již. od Sapri v severní Kalábrii či Levanzo na Liparských ostrovech). Souvislejší osídlení celého poloostrova je však prokazatelné až v neolitu (6 000 – 3 000), charakterizovaném usedlejšíím způsobem života s primitivním zemědělstvím i chovem dobytka a zároveň i prvotní dělbou práce (počátky výroby keramiky a tkanin).

Apeninský neolit spojují zpočátku vazby s jihozápadní Evropou a severoafrickým pobřežím. Později se však postupně na italské půdě formovaly dvě dílčí civilizační oblasti: *sicilsko-tyrhénská* (s vazbami k východnímu Středomoří) a *pádsko-jaderská* (ovlivňovaná z Podunají). To platí již o období eneolitu (3. tisíciletí př. Kr.), k jehož konci bylo pouhé užívání mědi v Itálii postupně vystřídáno zvládnutím bronzové metalurgie. Ta předpokládala zintenzívnění zámořských obchodních styků: cín se dovážel buď z našeho Krušnohoří nebo z Británie cestou přes Francii anebo oklikou přes Gibraltarský průliv, měď pak z Kypru — a současně se i v jiných ohledech prohlubovaly styky s egejskou oblastí. Udržovaly se i nadále kontakty s Podunajím; tam se kladou kořeny tzv. terramarní kultury, doložené v době bronzové (1 800 – 1 000 př. Kr.) v bažinatých oblastech východní části Pádské nížiny (*terra + mare*). Pro tuto kulturu, spadající do 2. poloviny 1. tisíciletí př. Kr., byly charakteristické příbytky stavěné na kolových základech a nezřídka ji badatelé spojují s prvními indoevropskými příchozími do Itálie. Hlavní italskou kulturou konečné fáze bronzového období byla však tzv. kultura protovillanovská (nazvaná podle lokality Villanova u Bologna), jež je zpravidla pokládána za italskou autochtonní kulturu.

Rozbor těchto poměrně bohatých archeologických nálezů nám pochopitelně nic přesnějšího nevyovídá o etnickém charakteru či o jazyku nositelů těchto kultur. Nicméně souběh dvou důležitých okolností, že totiž Itálii nelze v žádném případě pokládat za kolébkou indoevropských kmenů a jazyků a že přitom již v první polovině 1. tisíciletí př. Kr. byla Itálie do značné míry indoevropským obyvatelstvem zaplněna, nás opravňuje k závěru, že jazyků, které by byly tehdy v Itálii patřily „původnímu“ (nebo aspoň předindoevropskému obyvatelstvu), nebylo příliš mnoho.

Pokusíme se tedy jazyky, které s větší nebo menší jistotou k této vrstvě patřily, v následujícím paragrafu I. vypočítat.

I. Autochthonní (a zároveň neindoevropské) jazyky staré Itálie:

To jsou v podstatě všechny neindoevropské jazyky staré Itálie, pokud v nich neexistují indicie jejich pozdního (tj. teprve „historického“) vstupu na půdu staré Itálie (jako tomu bylo v případě punštiny /a možná i etruštiny, ale zde to není jisté!). Jazyky jsou doloženy ve větší či menší míře na nápisech psaných lokálními abecedami, které se vesměs odvozují od písma etruského (a přes ně od řecké alfabety). Nápisů pocházejí z časového rozpětí VI. až I. stol. př. Kr.; vedle nápisů se využívá k charakteristice jazyka i porůznu dochovaných glos či jazykové analýzy místních toponym.

Konkrétně jde o následující písemně doložené jazyky:

I. a) Ligurština (lat. *Ligures*), jazyk doložený — vedle několika málo obtížně zařaditelných nápisů — hlavně některými toponymy v dnešní Ligurii, příp. v přilehlých územích severozápadní Itálie. Přes ojedinělé opačné názory (Lejeune 1971, 133nn.) nejde zřejmě o jazyk indoevropského typu; spíše se jedná o stopy jazyka dávných obyvatel ibersko-sardsko-ligurského prostoru.

I. b) Stará sardština, předpokládaný předpunský a předindoevropský jazyk Sardinie, stopy jehož substrátu lze podle některých badatelů rozpoznat v některých rysech současné sardštiny (tj. románského jazyka užívaného na dnešní Sardinii). Jazyk není nápisně doložen..

I. c) Rétština (lat. *Raeti*), již se mluvilo porůznu v jižních alpských údolích a v přilehlých oblastech středovýchodní části Pádské nížiny severně od řeky Pádu. Počet dochovaných písemných památek činí asi 200 nápisných dokladů; jazyk Rétů bývá geneticky spojován s etruštinou, není to však názor přijímaný bez výhrad. Jde zřejmě o jazyk staršího místního obyvatelstva Pádské nížiny, zatlačený k severu Gally po jejich vpádu přes Alpy do severní Itálie v 6./5. stol. př. Kr. (Devoto 1974, 46). Indoevropský charakter jazyka se zdá být vyloučen, stupeň poměrné autochtonnosti Rétů na italském území je vysoký. Viz zvl. Rix 1998.

I. d) Kamunština — jazyk obtížně zařaditelného kmene, žijícího ve starověku zejména v dnešním údolí Val Camonica při jezeře Lago d'Iseo. Zdejší stovky skalních kreseb z prehistorických období nelze zřejmě pokládat za písmo, alfabeticke nápisů ze 4.-1. stol. př. Kr. v počtu asi 60 dokladů (viz zvl. Prosdociami 1965, 1971 aj.) vykazují některé indoevropské rysy, jež jsou však spíše asi sekundárního charakteru. Devoto 1974, 58, hovoří v této souvislosti o procesu indoeuropeizace původního tzv. „euganejského“ obyvatelstva.

I. e) Tzv. severopikénština, doložená na 4 nápisech ze severního Picena při Jaderském moři; jejím nejproslulejším dokladem je nápis na tzv. stéle z Novilary o 12 řádcích, jenž vzdoruje — spolu s ostatními zdejšími nápisy — jakýmkoli úvahám o genetické příbuznosti jak s etruštinou, tak s jazyky indoevropskými. Jakkoli zůstává míra autochthonnosti mluvčích tohoto jazyka nejasná, pokládá se za předindoevropský.

I. f) Etruština (lat. *Etrusci, Tusci, Tyrrheni*) — jakožto doposud ve svém komplexu plně neinterpretovaný jazyk nejvýznamnějšího etnického komponentu italského obyvatelstva v době počátků řecké kolonizace kolem poloviny 8. stol. př. Kr. — je dnes rozhodnou většinou badatelů pokládána za jazyk neindoevropský (IG I 1, 1986, 14) a jeho nositelé jsou zvláště italskými badateli považováni za pokračovatele předindoevropského protovillanovského obyvatelstva staré Itálie.

Dodnes se však porůznu objevují tendence hledat pro etruštinu vzdálené indoevropské příbuzenství mezi tzv. anatolskými jazyky z Malé Asie, ať už v jejich raných fázích (Chetitě, Luvijci) či v jejich pozdějším vývojovém stadiu (Lýdové); srov. Georgiev 1958 aj., Pfiffig 1963 aj., nejnověji Steinbauer 1999. Uváděné jazykové argumenty tu nejsou dostatečně přesvědčivé, nicméně Hérodova zpráva o příchodu Tursénů do kraje Umbrů se stále těší určité přízni badatelů; ti se opírají zejména o skupinu etruskoidních nápisů z egejského ostrova Lémnu, ležícího blízko maloasijského pobřeží (dnes je jich již kolem desíti /Bartoněk 1993/), ale nejnověji i o skutečnost, že podobně jako má etruština ve svém hláskovém systému jen čtyři samohlásky (chybí jí vokál *o*), nachází se obdobný rys i v tzv. eteokrétštině, doložené na cca 10 řecky psaných, ale neřeckých nápisech z východní Kréty z časového rozpětí 6.–3. stol. př. Kr. (zde naopak chybí samohláska *u*; srov. Bartoněk, o. c.).

Tyto možné souvislosti však prezentují egejsko-maloasijský vliv v etruštině jen jako jednu z možných složek etruské etnické identity, která pouze doplňuje její pravděpodobně autochtonní italskou protovillanovskou složku, aniž je ta sama nějak prokazatelněji v etruštině přítomná. Proto i při uznání možnosti, že se obyvatelstvo jedné etnické složky Etrusků přistěhovalo do Itálie někdy v 9. stol. př. Kr. z egejsko-maloasijského prostoru, je oprávněné pokládat Etrusky za kmenový útvar v Itálii aspoň relativně autochtonní, tedy za etnickou i jazykovou vrstvu ve svých základech starší, než jakou tu představují kmeny a jazyky indoevropské, jejichž příchod na italskou půdu spadá zhruba do 2. poloviny 2. tis. př. Kr.

I. g) Sikánština (lat. *Sicani*) — jazyk Sikánů, západosicilského obyvatelstva, doloženého jazykově ne zcela bezpečně zařaditelným nápisem ze Sciri u Caltagirone /6. stol. př. Kr./, jenž však určitě nepůsobí indoevropským dojmem (Devoto 1974, 48; srov. Agostiniani 1992.). Ve zdejší toponymice se objevují rysy známé ze Sardinie a Ligurie (srov. I. a, I. b). Jiné nápisy ze severozápadu Sicílie však bývají pokládány za indoevropské (viz níže sub II. 8).

II. Indoevropské jazyky tzv. paleoitalické větve, vstoupivší na italskou půdu ze severu ke konci 2. tis. př. Kr.:

Tradiční přístup, převládající v badatelské veřejnosti až zhruba do poloviny

tohoto století, kladl příchod Indoevropanů do závěrečného období doby bronzové ke konci 2. tis. př. Kr., pojímal jej jako událost zabírající několik generací, ale přitom vnitřně nijak nečleněnou. Příšlí Indoevropané se usadili zejména ve střední a jižní části Itálie, a teprve na italské půdě se jazykově rozčlenili — zejména ve skupinu latinsko-faliskou (v Latii a v jižní Etrurii) a umbro-sabellskou neboli osko-umberskou (tj. jednak v Umbrii a v přilehlých krajinách na sever od Říma, jednak v Kampanii a dalších krajinách jižní Itálie).

Ve 30. letech 20. století byla tato teorie výrazně přepracována italskými archeology, historiky a lingvisty v podobě, kterou jejímu přepracování vtiskli zejména G. Devoto 1931, 1951 aj. a V. Pisani (1951 aj.). Podle těchto badatelů přišli do Itálie Indoevropané odpovídající oběma shora uvedeným skupinám ve dvou jazykově již od sebe oddělených indoevropských větvích. Nejprve — údajně v době rozvoje tzv. terramarní kultury ke konci doby bronzové (12.-11. stol.) — se objevují v severní a střední Itálii nejprve předkové pozdější skupiny latinsko-faliské a jako jejich předvoj pokračují dále ve směru na jih určité s nimi spřízněné skupiny, jejichž potomci se v době historické dostávají ke slovu až na Sicílii v nápisech tzv. kmene Sikulů (zatímco jejich další příbuzní, kteří se usadili na jihoitalské pevnině, byli tam časem překryti druhou, následující indoevropskou vlnou umbro-sabellskou neboli osko-umberskou). Tato druhá vlna následovala údajně v určitém odstupu po vlně první — v podstatě už v rámci tzv. villanovské kultury na začátku doby železné /přelom 2. a 1. tis./ — a obsahovala Indoevropany odchylné jazykové větve, kteří se usazovali v horských krajinách italské pevniny od Umbrie až po Kalábrii. Časté shodné jazykové rysy mezi oběma skupinami vykládal Pisani jednak společným indoevropským původem, jednak teprve nově nastalými kontakty na italské půdě.

Tato teorie, která slavila v padesátých a šedesátých letech úspěchy zejména v Itálii (ale i mimo ni), se však zhruba od poloviny 70. let začíná jevit čím dále, tím více až příliš schematická. Každým rokem se totiž nacházejí na italské půdě další indoevropské nápisy, v jejichž světle se na jedné straně ukazuje rozdíl mezi oběma Pisaniho jazykovými skupinami (latinsko-faliskou a umbersko-sabellskou neboli osko-umberskou) jako čím dále, tím méně pronikavý na to, abychom je mohli pokládat za jazykové skupiny od původu od sebe výrazně vzdálené, přičemž na druhé straně se nám dnes mnohé rozdíly mezi různými nápisy jeví jako difference vzniklé spíše v dimenzi časové než prostorové — anebo jako rozdíly zakotvené spíše ve sféře nadnářečných útvarů (to platí do značné míry o tzv. oštině) než v určité konkrétní lokalitě.

Proto se v poslední době badatelé znovu vracejí k tradiční teorii o existenci v podstatě jediné, navzájem spřízněné větve „paleoitalických“ indoevropských jazyků /dříve se hovořilo o větvi „italické“, s více méně časově souvislým příchodem (třebaže asi v rozmezí jednoho či dvou století na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. Kr.) a se zakládáním sídlišť v širokém pruhu od venetské nížiny sev. od ústí Pádu (i indoevropští Venetové jsou dnes řazeni do této vlny) přes většinu šířky Apeninského poloostrova až na ostrov Sicílii.

Spektrum indoevropských jazyků této větve je velmi pestré a zahrnuje následující jazykové položky, nápisně vesměs bezpečně doložené před vítězstvím řím-

ských zbraní v té či oné oblasti — místy již od 7. stol. př. Kr. (srov. zvl. Prosdocimi 1978, Prosdocimi – Marinetti 1982). Jednotlivé jazyky jsou orientačně sdružovány do dílčích skupin, kriteria pro toto sdružování jsou však jen provizorní:

II. 1. Skupina latinsko-faliská (reprezentuje latinskou složku paleoitalických ie. jazyků, která bývá někdy vyčleňována z komplexu těchto jazyků a stavěna do protikladu k jejich složce umbro-sabellské; někdejší latinsko-faliská jednota byla narušena po několik století trvající izolaci Falisků v etruském prostředí):

II. 1. a) Latina — jazyk používaný v Římě a jeho blízkém okolí, s písemnými doklady od poloviny 7. stol. př. Kr.

II. 1. b) Faliština — jazyk používaný v městě Falerii (Falerii Veteres), ležícím asi 45 km sev. od Říma, a v jeho okolí, s písemnými doklady od 7. stol. př. Kr. (více než 150 dokladů). Ve falištině jsou patrné jazykové shody, jež ji spojují i s oblastí umberskou (viz II. 2). Srov. Giacomelli 1963.

II. 2. Skupina umberská reprezentuje severní variantu tzv. umbro-sabellské složky paleoitalických jazyků; písemné doklady jednotlivých subvariant jsou charakterizovány rozdíly v čase i v prostoru a vytvářejí dojem nářečně dosti disparátních jazykových projevů; Meiser 1986.

II. 2. a) Sabinština — starobylý jazyk v údolí řeky Tiberu sv. od Říma s pouhými třemi doklady od 7. stol. př. Kr. (zvl. z Poggio di Somnavilla) — s vazbami na klasičtější umberštinu (viz II. 2. c) a s jazykovým působením na latinu (viz Negri, 1981–2 aj.).

II. 2. b) Jihopikénština (zvaná i „stará sabellština“) — o něco mladší skupina sabinštině zřejmě příbuzných nápisů, pocházejících z jižní části středoitalské krajiny Picena, jež se na východě přimyká k Jaderskému moři (asi 25 nápisů s doklady od 6. stol. př. Kr., blízkých i umberštině /viz dále II. 2. c/); jazyk byl teprve nedávno identifikován a důkladněji popsán (Morandi 1974, Marinetti 1985).

II. 2. c) Umberština, doložená na půdě Umbrie, horské krajiny rozkládající se na sever od Říma, je poměrně dobře interpretována zejména díky sedmi rozsáhlým bronzovým deskám z Gubbia (tzv. Tavole Iguvine: starší části, psané v lokální umberské abecedě, pocházejí vesměs ze 4. a dalších stol. př. Kr., mladší jsou psány v latinské abecedě; viz nejnověji Prosdocimi 1984). Jazyk je mimoto doložen dalšími téměř 30 kratšími nápisnými doklady (zčásti již od 4. stol.). Umberština se jeví jako bezpečně příbuzná oštině (viz II. 6), vykazuje však proti ní značné množství jazykových inovací, zejména v hláskosloví, a zároveň se nevyrovná — přes svůj značný dokumentační rozsah z Gubbia — teritoriální šíři a funkční rozmanitosti oského jazykového souboru.

? II. 3. Venetština — jazyk z rovin při ústí Pádu (zejména severně od toku řeky), bohatě doložený (přes 400 nápisných dokladů) od 6. stol. př. Kr., dříve většinou pokládán za samostatnou indoevropskou jazykovou větev (někde uprostřed mezi paleoitalickými a germánskými jazyky; viz Krahe 1950, Polomé 1966, Campanile 1968 a ještě i IG I 1 1986) — je dnes některými badateli považována za bližší latině, než se dříve soudilo (zvl. Prosdocimi – Fogolari 1988 /ale již i Beeler 1949/). Jde o nápisný komplex, ve svém prostředí severovýchodní Itálie v každém případě značně izolovaný. Srov. i Pellegrini – Prosdocimi 1967 a Lejeune 1974. (Nejistotu zařazení sub II vyjadřujeme otazníkem!).

II. 4. Jazyky horských kmenů z oblastí při východní a jižní hranici Latia, jako byli Aequové (*Aequi*), Marsové (*Marsi*), Marrucinové (*Marrucini*), Paelignové (*Paeligni*), Vestinové (*Vestini*), Volskové (*Volsci*) — s asi 30 nápisnými doklady již od 7. stol. př. Kr.; v poslední době byla věnována pozornost zejména Volskům (Rix 1992). Některé z dochovaných jazyků mají blízko k latině (např. pozoruhodný nápis z latijsko-kampanského pomezí, v poslední době všestranně analyzovaný /Cristofani 1996, Vine 1997/), některé z nich, zvl. Volskové, vykazují rysy známé z umberštiny (viz II. 2. c), jiné mají paralely spíše v oštině (viz II. 6).

II. 5. Původní jazykové základy sabellské složky umbro-sabellštiny jsou ještě nedostatečněji dokumentované nežli základy její složky umberské (viz výše sub II. 2); v případě staré sabellštiny jde v podstatě jen o několik málo nápisů z 6.–5. stol. př. Kr. z okrajových oblastí pozdější obecné oské koiné (viz II. 6), např. nově objevený rozsáhlý nápis ze severního Bruttia, přiřítaný kmeni Oinotriů.

II. 6. Jazyk oský (*O/p/sci*, *Οπικοί*) byl obecný jazyk sabellského typu, vznikající od 4. stol. př. Kr. na rozrůzněném sabellském podkladě (viz II. 5) po invazi příbuzných horských kmenů samnitských do rozsáhlých oblastí jižní Itálie (převládá zejména v Samniu, Kampanii, Lukanii a Bruttii). Šlo o jakousi jihoitalskou koiné s konzervativním hláskoslovím, ale se společnými morfologickými inovacemi; jejích více než 350 nápisných dokladů, psaných na severu etruskoidní abecedou a na jihu čistě řeckou abecedou, představovalo hojně užívaný komunikační prostředek, jenž dlouho konkuroval latině a ustoupil jí definitivně teprve ke konci předkřesťanského letopočtu.

? II. 7. Sikulština — jazyk Sikulů, sídlících na východní Sicílii, jež zejména zastánci Devotovy a Pisaniho teorie spojovali s paleoitalickou skupinou latinsko-faliskou (viz II. 1; srov. ještě např. Devoto 1974); jazyk je bohužel doložen jen malým počtem nápisů (avšak již od 6. stol. př. Kr.), zato však řadou glos (zde ovšem může jít o přejetá slova z latiny). Indoevropský ráz jazyka je pokládán za vysoce pravděpodobný, o paleoitalickém charakteru sikulštiny bývají však vyslovovány pochybnosti (IG I 1, 1986 aj.), proto označujeme položku II. 7. otazníkem. Mohlo by eventuálně jít o indoevropský jazyk rané námořní kolonizační vlny (viz dále sub III).

?? II. 8. Elymština — jazyk ze severozápadní Sicílie (z oblasti antického města Eryx, dn. Erice) s řadou nápisů, které vykazují rysy indoevropského, podle Ambrosiniho 1968-9 anatolského, podle Lejeunea 1969 paleoitalického charakteru; většina badatelů uznává nanejvýš indoevropský ráz nápisů, ale i ten s určitými výhradami (mohlo by jít i zde o indoevropský jazyk námořní kolonizační vlny typu č. III). Za zmínku ovšem stojí i to, že toponymika této části Sicílie má paralely na Sardinii a v Ligurii. (Nejistotu zařazení sub II vyjadřujeme dvěma otazníky!)

III. Ie. jazyky vstoupivší na italsko-sicilskou půdu přes moře v prvních stolecích 1. tis. př. Kr. v rámci námořních kolonizačních vln:

III. 1. Jazyk údajně „hérodotovské“ kolonizační vlny z Malé Asie jakožto potenciální jazyková složka etruštiny (viz I. f). Kolonisté měli přijít z Lýdie, jež jazyk z 1. tis. př. Kr. se dnes pokládá za indoevropský. Potíží je v tom, že sto-

py ani lýdštiny ani jakéhokoli staršího indoevropského jazyka anatólského typu (jako chetitštiny nebo luvijštiny) nebyly s plnou jistotou a v úplné shodě mezi badateli v etruštině objektivně zjištěny.

III. 2. Řečtina — jakožto jazyk řeckých kolonistů (od 1. pol. 8. stol. př. Kr.)
Viz A. Bartoněk 1987.

III. 2. a) Řečtina íónsko-attická (v již. Itálii i na Sicílii),

– původem z eubojských osad Chalkidy a Eretrie; odtamtud založeny v sicilisko-jihoitalské oblasti zejména následující řecké osady se závažnými písemnými doklady:

– nejstarší řecké sídliště v italské kolonizační oblasti, založené kolem roku 770 př. Kr. na ostrově Pithékússai (dn. Ischia) v Neapolském zálivu (se 46 řeckými a 4 foinickými nápisnými doklady z časového rozmezí 750-690);

– Kýmé v Kampanii, cca 757 (dn. Cuma),

– Neápolis v Kampanii — jako osada Kýmy, cca 500 (dn. Neapol),

– Naxos na vých. Sicílii, cca 757 (pod dn. Taorminou),

– Katané na vých. Sicílii, cca 750 (dn. Catania),

– Leontínoi na vých. Sicílii, cca 750 (dn. Lentini),

– Zanklé na sv. Sicílii, pozd. Messáná, cca 740 (dn. Messina),

– Rhégion na již. cípu Itálie, cca 730 (dn. Reggio Calabria),

– Mylai na sv. Sicílii — jako osada Zanklé, cca 730 (Milazzo),

– Himerá na sev. Sicílii — jako osada Zanklé, v r. 649;

– Skyllaion v již. Itálii? — jako osada Rhégia;

– původem z maloasijského pobřeží a ostrovů; odtamtud založeny:

– Siris v jv. Itálii, cca 675 (z Kolofónu),

– Pyxús v jz. Itálii — jako osada Siris,

– Eleá v jz. Itálii, již. od Neapole, r. 535 (z Fókaie),

– Dikaiarcheia, v r. 431 (z ostrova Samu);

– původem z Athén; založena osada

– Thúrioi v jv. Itálii, v r. 444.

III. 2. b) Řečtina dórská „přísného“ typu (v Itálii i na Sicílii),

– původem z Lakónie (Sparta); odtamtud založeny zejména osady:

– Tarás v jv. Itálii, v r. 706 (lat. Tarentum, dn. Taranto),

– Hérakleia — jako osada Tarentu, v r. 433;

– původem z Messénie; tamní vystěhovalci dosídlili osady:

– Rhégion (viz III. 2. a), dosídleno kolem r. 490,

– Zanklé (viz III. 2. a), dosídlena (490) a nazvána Messáná;

– původem z ostrovů Kréty a Rhodu; odtamtud založeny osady:

– Gela na již. Sicílii, r. 688 (dn. Gela),

– Akragás — jako osada Gely, v r. 580 (dn. Agrigento);

– původem z peloponéské Achaje; výběr nejdůležitějších osad:

– Sybaris v jv. Itálii, cca 720,

– Krotón v jv. Itálii, v r. 708,

– Poseidóniá v jz. Itálii jižně od Neapole - jako osada Sybaridy, cca 700, pozdější lat. Paestum,

- Metapontion v jv. Itálii, cca 685,
- Kaulóniá v jz. Itálii, cca 675-650;
- k nim přistoupily v 7.–6. stol. ještě Krimissa, Petéliá, Skyllétion, Terína (jako osady Krotónu) a Láos, Temessa (jako osady Sybaridy) — vesměs v jz. Itálii.

III. 2. c) Řečtina dórská „mírného“ typu (v Itálii i na Sicílii),

- původem z Korinta; nejdůležitější osady:
 - Syrákúsy na vých. Sicílii, založeny v l. 734/3 (dn. Siracusa),
 - Akrai na vých. Sicílii — osada Syrákús, v r. 663,
 - Kasmenai na vých. Sicílii — osada Syrákús, v r. 643,
 - Helóros na vých. Sicílii — osada Syrákús, v 7. stol.,
 - Kamarína na vých. Sicílii — osada Syrákús, v r. 598,
 - Kalé Akté na sev. Sicílii, v r. 446,
 - Tyndaris na sev. Sicílii, v r. 396;
- původem z Megar; nejdůležitější osady:
 - Megara Hyblaia na vých. Sicílii, cca 750,
 - Selinús na jz. Sicílii, záp. od Akragantu — osada Meg. Hybl., v r. 628;
- původem ze středořecké Lokridy; nejdůležitější osady:
 - Lokroi Epizefyrioi v jv. Itálii, v r. 673,
 - Hippónion, Medmé a Metauron, osady Lokr. Epiz., 7.–6. stol. — vesměs v jz. Itálii;
- původem z maloasijského pobřeží; odtamtud zčásti osídleny
 - Liparské ostrovy při sev. sicilském pobřeží, cca 580–576 (z poloostrova Knidu).

III. 3. Punština — semitský jazyk Kartáginců čili Punů (lat. *Poeni*) ze severní Afriky, původně tamějších foinických osadníků, doložený od 9. stol. př. Kr. na Sardínii, od 8. stol. i na západní Sicílii (zvl. na ostrůvku Motyé u Trapani) a na ostrově Pithékússai (dn. Ischia) v Neapolském zálivu (zde jde spíše o doklady foinické než punské), a později rovněž na italské pevnině (např. etrusko-punská bilingva z Pyrgi u Caere /začátek 5. stol./).

III. 4. Messapština — indoevropský jazyk kmene Messapiů (*Messapii*), vstoupivší zřejmě na italskou půdu (do Apulie) přes Jaderské moře, a proto pokládáný za jazykovou formaci illyrského původu (aniž známe z illyrštiny s poměrnou jistotou více než toponyma a řadu glos). Messapština je doložena od 6. stol. př. Kr., a to ve značném počtu nápisných dokladů (přes 200); viz zvl. de Simone 1964, 1989. aj. Illyrského původu byly asi i některé další starověké kmeny z jihovýchodní Itálie, jako např. Japygové, ale jejich písemné památky nemáme zachovány.

IV. Indoevropské jazyky vstoupivší na italskou půdu kolem poloviny 1. tisíciletí ze severu.

IV. 1. Gallština (*Galli*), nápisně velmi málo doložený keltský jazyk, proniknůvší v 5. stol. př. Kr. od severozápadu do Gallie předalpské a porůznu i dále k jihu (několik málo nápisů, jinak jen glossy a toponymika). Viz Whatmough 1933 aj.

IV. 2. Lepontština, jazyk z oblasti předalpských jezer na severozápadě Itálie (Lago di Como, di Lugano, Maggiore, d'Orta), doložený více než 80 nápisy z 2. poloviny 1. tisíciletí př. Kr. (Whatmough 1933), velmi pravděpodobně indoevropský (nikoli neindoevropský ligurského typu, jak se někdy soudilo), podle některých badatelů spřízněný s gallštinou (Lejeune 1971, IG I 1, 1986), podle jiných naopak vpádem Gallů oddělený od toponymicky příbuzné oblasti, ležící dále na jih mezi Janovem, Piacenzou a Parmou (Devoto 1974, 65).

Bibliografie

- Ambrosini 1968–9: R. Ambrosini, in: *Studi e saggi linguistici* 8, 1968, 160–172.
- Agostiniani 1992: L. Agostiniani, in: *Les parlers indigènes de la Sicile prégréceque*, *Lalies* 11, 1992, 125–157.
- Buck 1928: C. D. Buck, *A Grammar of Oscan and Umbrian*, Boston 1928.
- Bartoněk 1987: A. Bartoněk, *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, Brno 1987.
- Bartoněk 1993: A. Bartoněk, *Le lingue egee pregreche nel 1° e 2° mill. a. C.*, *Riv. scient. dell'Univ. di Chieti* 1993.
- Bartoněk 1999: A. Bartoněk, *Schriftsprache, Umgangssprache, Dialekt im Latein*, *Actes du Ve Colloque International sur le Latin Vulgaire et Tardif*, Heidelberg 1997 (1999), 1–11.
- Beeler 1949: M. Beeler, *The Venetic Language*, Berkeley – Los Angeles 1949.
- Campanile 1968: E. Campanile, *Studi sulla posizione dialettale del latino*, Pisa 1968.
- Cowgill – Mayrhofer 1986: W. Cowgill – M. Mayrhofer, *Indogermanische Grammatik*, bearb. von A. Bammesberger und M. Peters, Heidelberg 1986.
- Cristofani 1996: M. Cristofani, *Due testi dell'Italia preromana*, *Quaderni di archeologia etrusco-italiana* 25, Roma 1996, 9–32.
- Devoto 1931/1951: G. Devoto, *Gli antichi Italici*, Firenze 1931, 1951².
- Devoto 1940/44: *Storia della lingua di Roma*, Bologna 1940, 1944².
- Devoto 1962: *Origini indeuropee*, Firenze 1962.
- Devoto 1974: G. Devoto, *Il linguaggio d'Italia*, Milano 1974.
- Georgiev 1958: V. Georgiev, *Issledovanija po sravnitel'no-istoričeskomu jazykoznaniju*, Moskva 1958.
- Giacomelli 1963: G. Giacomelli, *La lingua falisca*, Firenze 1963.
- Krahe 1950: H. Krahe, *Das Venetische*, Heidelberg 1950.
- IG I 1, 1986: viz Cowgill – Mayrhofer.
- Lejeune 1969: M. Lejeune, *La langue élyme ...*, CRAI 1969, 237–242.
- Lejeune 1971: M. Lejeune, *Lepontica*, Paris 1971.
- Lejeune 1974: M. Lejeune, *Manuel de la langue vénète*, Heidelberg 1974.
- Marinetti 1985: A. Marinetti, *Le iscrizioni sudpicene*, Firenze 1985.
- Meiser 1986: G. Meiser, *Lautgeschichte der umbrischen Sprache*, Innsbruck 1986.
- Morandi 1974: A. Morandi, *Le iscrizioni medio-adriatiche*, Firenze 1974.
- Negri 1981–82: M. Negri, *Latino arcaico, latino rustico e latino preromanzo*, Milano 1981–82.
- Pellegrini – Prosdocimi 1967: G. B. Pellegrini – A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica*, Padova – Firenze 1967.
- Pfiffig 1963: A. J. Pfiffig, in: *Die Sprache* 9, 1963, 48–68.
- Pisani 1951/64: V. Pisani, *Le lingue dell'Italia antica oltre il latino*, Torino 1951, 1964².
- Pocetti 1979: P. Pocetti, *Nuovi documenti italici*, Pisa 1978.
- Polomé 1966: E. Polomé, *Ancient Indoeuropean Dialects*, Berkeley – Los Angeles 1966.
- Prosdocimi 1965: A. L. Prosdocimi, in: *Studi Etruschi* 33, 1965, 575–599.
- Prosdocimi 1971: A. L. Prosdocimi, *Note di epigrafia retica*, in: *Studien zur Namenskunde und Sprachgeographie*, Innsbruck 1971, 15–46.

- Prosdocimi 1978: A. L. Prosdocimi, *Lingue e dialetti dell'Italia antica*; vol. I, Padova 1978, vol. II: *Aggiornamento e indici* (A. L. Prosdocimi – A. Marinetti), Padova 1982.
- Prosdocimi 1984: A. L. Prosdocimi, *Le tavole Iguvine I*, Firenze 1984.
- Prosdocimi – Fogolari 1988: A. L. Prosdocimi – G. Fogolari, *I veneti antichi*, Padova 1988.
- Rix 1992: H. Rix, *La lingua dei Volsci*, in: *Volsci, Archeologia Laziale XI*, 1, 1992, 37–52.
- Rix 1998: H. Rix, *Rätisch und etruskisch*, Innsbruck 1998.
- Santoro 1982–83–84: C. Santoro, *Nuovi studi messapici I-II, Suppl.*, 1982, 1983, 1984.
- Schuhmacher 1998: S. Schuhmacher, *Sprachliche Gemeinsamkeiten zwischen Rätisch und Etruskisch*, *Der Schlern* 72, 2, 1998, 90–113.
- De Simone 1964: C de Simone, *Die messapischen Inschriften*, Wiesbaden 1964.
- De Simone 1989: *Gli studi recenti sulla lingua messapica*, in: *Italia omnium terrarum parens*, ed. G. Pugliese-Carratelli, Roma 1989, 651–658.
- Vetter 1953: E. Vetter, *Handbuch der italischen Dialekte I*, Heidelberg 1953.
- Vine 1997: B. Vine, *Remarks on the Archaic Latin "Garigliano" Inscription*, *Zeitschr. f. die Pap. und Epigr.* 121, 1998, 257–262.
- Whatmough 1933: J. Whatmough, *The Pre-Italic Dialects of Italy*, Cambridge (Mass.) 1933.